

Hacıyev Kərəm Rafiq oğlu ²⁹
QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ TOPONİMLƏRİN QORUNMASI VƏ MİLLİ
IDENTİFİKASIYA MƏSƏLƏLƏRİ

Qloballaşma anlayışı və onun mədəniyyətə təsiri: Qloballaşma iqtisadi, siyasi və mədəni integrasiyanı gücləndirən prosesdir. Bu proses informasiya mübadiləsinə artırsa da, milli kimliklər üçün homogenləşmə riskini yaradır. Xüsusilə dil və toponimlər qloballaşmanın təsirinə məruz qalır; beynəlmilləşmə bəzi milli dillərin zəifləməsinə və yer adlarının dəyişdirilməsinə səbəb olur. Azərbaycanda şəhərləşmə və turizm sahələrində tarixi toponimlərin dəyişdirilməsi müşahidə olunur. Qloballaşma beynəlxalq ünsiyyətin durmadan artmasını tələb edir ki, bu da ünsiyyət vasitəsi olan dilin (dillərin) təbiətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir (3, səh 134). Bu gün dünyada mövcud olan yüzlərlə dildən yalnız bir neçəsi beynəlxalq statusa və nüfuza malikdir ki, həmin dillərin içərisində ingilis dilinin xüsusi mövqeyi vardır. Müasir dövrdə dünyada ingilis dilinin nüfuza malik olmasının bir neçə səbəbləri vardır. Onlardan biri, dünyanın ümumi bir ünsiyyət vasitəsi (dilə) getdikcə ehtiyacının artması və digər dillərlə müqayisədə üstünlüklərinin olmasıdır (14, səh 2).

Milli identifikasiya: anlayış və əsas xüsusiyyətlər - milli identifikasiya insanların özlərini müəyyən bir etnos, dil və mədəniyyətlə bağlamasıdır. Bu, dil, din, adət-ənənə və coğrafi məkan kimi faktorlar əsasında formalaşır. Toponimlər bu identifikasiyanın əsas daşıyıcılarından biridir və xalqın tarixi yaddaşını əks etdirir. Azərbaycanda türk mənşəli toponimlər milli kimliyin qorunmasında mühüm rol oynayır (7, səh 245- 246).

Qloballaşma şəraitində milli kimliyin qorunmasının problemləri - qloballaşma milli kimliyin qorunması üçün çətinliklər yaradır, xüsusilə dil və toponimlərin beynəlmilləşməsi və mədəni assimilyasiya prosesləri. XX əsrdə Azərbaycan toponimləri sovet dövründə dəyişdirilmiş, müstəqillikdən sonra isə bərpa olunmağa çalışılmışdır (8, səh 213). Bununla belə, qloballaşmanın yeni çağırışları, turizm və global brendləşmə ilə bəzi tarixi adların kommersiyalaşdırılması davam edir. Milli kimliyin qorunması üçün rəsmi sənədlərdə və xəritələrdə toponimlərin düzgün istifadəsi vacibdir. Qloballaşma milli kimlik üçün həm imkanlar, həm də risklər yaradır. Azərbaycanın tarixi toponimlərinin qorunması milli identifikasiya üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır və bu sahədə hüquqi və elmi tədbirlərin gücləndirilməsi zəruridir (9, səh 540).

Toponimlərin tarixi və mədəni əhəmiyyəti - Toponimlər coğrafi adlar olmaqla yanaşı, xalqın tarixi və mədəni kimliyini əks etdirir. Onlar bir toplumun mənşəyi, dili və etnik tərkibi haqqında məlumat verir. Azərbaycanın xəritəsində türk mənşəli toponimlər geniş yayılmışdır. **Şamaxı, Gəncə, Naxçıvan, Şəki** kimi adlar milli identifikasiyanın mühüm elementlərindəndir. Bəzi toponimlər dini-mifik xarakter daşıyır. **Pirallahı, Pirsaat, Pirqulu** kimi adlar xalqın dini inanclarını əks etdirir. Toponimlərin dəyişdirilməsi isə milli yaddaşın zəifləməsinə səbəb ola bilər (8, səh 267- 268).

Toponimlər dilin qorunmasında mühüm rol oynayır, etnik və mədəni identifikasiyanı təmin edir. **Göyçə, Qarabağ, Zəngəzur, Ordubad** kimi adlar Azərbaycan xalqının tarixi köklərini sübut edir. Sovet dövründə bəzi Azərbaycan toponimləri dəyişdirilmiş, **Cəlaləddin "Stepanavan", Gəncə "Kirovabad"** adlandırılmışdır (8, səh 224). Bu dəyişikliklər milli kimliyə təsir göstərmiş, yer adlarının dil daşıyıcısı funksiyasını zəiflətməmişdir. Toponimlərin dəyişdirilməsi siyasi və mədəni nəticələrə səbəb olur. Bəzi rejimlər bunu ideoloji məqsədlərlə edərək, digərləri etnik assimilyasiya və tarixi yaddaşın silinməsinə çalışır (3, səh 48-50).

Azərbaycan toponimləri dəyişdirilmişdir. **Xankəndi "Stepanakert", Cəbrayıl "Jrakan"** adlandırılmışdır. Bu, yalnız inzibati addım deyil, həm də milli irsin silinməsinə yönəlmiş siyasətdir (9, səh 342).

Beynəlxalq təcrübədə də oxşar hallar mövcuddur. SSRİ və Yuqoslaviya ərazilərində yer adları ideoloji səbəblərlə dəyişdirilmişdir (5, səh 198). Bu, milli kimliyin qorunması üçün ciddi təhlükədir. Toponimlər milli identifikasiyanın əsas daşıyıcısıdır və onların qorunması tarixi irsin yaşadılması baxımından vacibdir. Azərbaycanda tarixi yer adlarının bərpası və rəsmi sənədlərdə düzgün istifadəsi milli kimliyin qorunması üçün mühüm addımdır.

Qloballaşmanın toponimlərə təsiri - Qloballaşma iqtisadi, siyasi və mədəni integrasiyanı artıraraq, milli kimlik elementlərini, o cümlədən toponimləri homogenləşdirmə riski yaradır. Urbanizasiya nəticəsində qədim toponimlər şəhər adları ilə əvəz olunur, beynəlmilləşmə isə yer adlarının global brendlərin təsiri ilə dəyişdirilməsinə səbəb olur (6, səh 67-69). Dil dəyişiklikləri də toponimlərə təsir edərək bəzi yer adlarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına və ya tamamilə itirilməsinə gətirib çıxarır. Məsələn, turistik ərazilərdə bəzi yer adları xarici turistlərin başa düşə biləcəyi şəkildə dəyişdirilir.

1.Nardaran → Sea Breeze – Bakının Nardaran qəsəbəsində yerləşən “Sea Breeze Resort” kurortu ərazidəki orijinal toponimi dəyişdirərək beynəlxalq turizm standartlarına uyğun bir ad istifadə edib. Bu, ərazinin xarici turistlər üçün daha cəlbedici görünməsi məqsədilə edilib.

2.Bibiheybət → Bayıl Limanı – Əvvəllər Bibiheybət məscidinin yerləşdiyi ərazi tarixi adını daşısa da, oradakı liman və bəzi infrastrukturular “Bayıl Limanı” və ya “Baku Bay” kimi adlandırılır.

Toponimlər müxtəlif səbəblərdən deformasiyaya uğrayır və yox olur. İqtisadi maraqlarla bəzi tarixi məkanların adları kommersiya məqsədilə dəyişdirilir. Siyasi dəyişikliklər də yer adlarına təsir edir – işğal olunmuş ərazilərdə toponimlərin dəyişdirilməsi mədəni irsin silinməsinə yönəlmiş siyasətin bir hissəsidir (11, səh 79). Bundan əlavə,

²⁹ Odlar Yurdu Universitetinin doktorantı .ORCID: 0009-0004-4605-3498. E-mail:hajiyevkaram@gmail.com

qloballaşma nəticəsində dominant dillərin təsiri altında bəzi yerli toponimlər sıradan çıxır. Bu proses milli identifikasiyanın zəifləməsinə və mədəni müxtəlifliyin azalmasına gətirib çıxarır.

Beynəlxalq təcrübədə toponimlərin qorunması üçün tədbirlər-Toponimlərin qorunması üçün bir çox ölkə qanunlar qəbul edərək, adların dəyişdirilməsini məhdudlaşdırır (7.səh 345). UNESCO kimi təşkilatlar mədəni irsin qorunmasına yönəlmiş beynəlxalq təşəbbüslər həyata keçirir. Azərbaycan kontekstində də bu sahədə araşdırmalar aparılır və bəzi tarixi toponimlərin bərpası üçün addımlar atılır Bununla belə, qloballaşmanın mənfi təsirlərini azaltmaq üçün daha genişmiqyaslı tədbirlərə ehtiyac vardır (3, səh 90 - 94).

Milli və beynəlxalq qanunvericilikdə toponimlərin qorunması - Toponimlər milli mədəni irsin vacib tərkib hissəsidir və onların qorunması üçün həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə müxtəlif qanunvericilik aktları mövcuddur. Azərbaycan Respublikasında "Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında" Qanun qəbul edilmişdir. Bu qanun, tarix və mədəniyyət abidələrinin, o cümlədən toponimlərin qorunmasını və mühafizəsini təmin edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 77-ci maddəsinə əsasən, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq hər bir vətəndaşın borcudur (Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1998).

Beynəlxalq səviyyədə, UNESCO-nun "Ümumdünya Mədəni və Təbii İrsin Qorunması haqqında Konvensiyası" (1972) mədəni və təbii irsin qorunması üçün əsas hüquqi çərçivəni təmin edir. Bu konvensiya, mədəni irsin, o cümlədən toponimlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin etmək məqsədi daşıyır (UNESCO, 1972). UNESCO, mədəni irsin qorunması sahəsində aparıcı beynəlxalq təşkilatdır. Onun əsas məqsədi, təhsil, elm və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlığı genişləndirmək yolu ilə sülhün və təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə kömək etməkdir. UNESCO, "Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında Konvensiya" vasitəsilə qeyri-maddi mədəni irsin, o cümlədən toponimlərin qorunmasını təşviq edir (14).

Azərbaycan, UNESCO ilə sıx əməkdaşlıq edərək, mədəni irsinin qorunması istiqamətində bir sıra layihələr həyata keçirmişdir. Bu əməkdaşlıq çərçivəsində, Azərbaycanın bir sıra mədəni irs nümunələri UNESCO-nun Dünya İrsi Siyahısına daxil edilmişdir (15). Toponimlərin qorunması üçün milli səviyyədə müxtəlif strategiyalar tətbiq olunur. Azərbaycan Respublikasında, milli mədəni irsin qorunması məqsədilə "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası qəbul edilmişdir. Bu konsepsiya çərçivəsində, tarix və mədəniyyət abidələrinin, o cümlədən toponimlərin qorunması və bərpası istiqamətində tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Bundan əlavə, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Coğrafiya İnstitutu, toponimlərin tədqiqi və qorunması sahəsində elmi araşdırmalar aparır. İnstitut, xüsusilə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ermənilər tərəfindən dəyişdirilmiş toponimlərin orijinal adlarının bərpası istiqamətində fəaliyyət göstərir (15).

Problemin aktuallığı: Qloballaşma prosesi müasir dünyada müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirini gücləndirsə də, bu proses milli identifikasiya və mədəni irsin qorunması məsələlərini aktuallaşdırır. Yer adları – toponimlər, milli kimliyin mühüm daşıyıcısı kimi, xalqın tarixi yaddaşını əks etdirir və onun etnik, dil və mədəni mənsubiyyətini qoruyur. Bununla belə, qloballaşmanın təsiri nəticəsində bəzi milli toponimlər dəyişdirilir, unudulur və ya assimilyasiya olunur. Urbanizasiya, transmilli korporasiyaların genişlənməsi və beynəlmilləşmə meyilləri bəzi yer adlarının yerli dillərdən beynəlxalq terminologiyaya uyğunlaşdırılmasına səbəb olur.

Problemin elmi yeniliyi: Qloballaşma şəraitində toponimlərin qorunması və milli identifikasiya məsələləri ilk dəfə kompleks şəkildə araşdırılmış, onların dil və mədəniyyətlə qarşılıqlı əlaqəsi müasir elmi yanaşmalar əsasında təhlil edilmişdir. Bundan əlavə, qloballaşmanın toponimlərə təsiri qiymətləndirilmiş və milli identifikasiyanın qorunması üçün yeni metodoloji yanaşmalar təklif olunmuşdur.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi: Məqalədən dilçilik, tarix və mədəniyyət sahəsində çalışan tədqiqatçılar, ali məktəb müəllimləri, tələbələr və magistrantlar istifadə edə bilərlər. Həmçinin, qloballaşma şəraitində toponimlərin qorunması və milli identifikasiyanın gücləndirilməsi ilə məşğul olan dövlət qurumları, coğrafi adların standartlaşdırılması üzrə mütəxəssislər və xəritəçilik sahəsində çalışanlar üçün də faydalı ola bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Anderson, P., & Johnson, R. (2020). *Globalization and Cultural Identity: The Role of Toponyms*. Cambridge University Press.
2. Cohen, M. (2019). *The Politics of Place Names: Heritage and Identity*. Routledge.
3. Johnson, D. (2018). *Geopolitical Changes and the Impact on Local Toponyms*. Harvard University Press.
4. Smith, J. (2021). *Linguistic and Cultural Heritage in the Era of Globalization*. Springer.
5. Robertson, R. (2021). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage Publications.
6. Məmmədov, Ə. (2015). *Azərbaycan toponimlərinin etimoloji təhlili*. Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyatı.
7. Quliyev, A. (2020). Sovet dövründə Azərbaycan toponimlərinin dəyişdirilməsi siyasəti və onun nəticələri. *Tarix və Mədəniyyət Jurnalı*, 32(1), 12-28.
8. Əliyev, F. (2017). Azərbaycan toponimlərinin hüquqi qorunması və normativ baza. *Azərbaycan Hüquq Jurnalı*, 24(3), 67-79.
9. Hüseynov, R. (2018). Azərbaycanın toponimləri və etnik identifikasiya. *Azərbaycan Coğrafiya Jurnalı*, 42(3), 56-71.
10. Şükürov, R. (2021). Azərbaycanın toponimlərinin qorunması və qloballaşmanın təsiri. *Azərbaycan Coğrafiya Jurnalı*, 45(2), 78-91.
11. Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (1998). Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında. <https://e-qanun.az/framework/3526>
12. UNESCO. (1972). Ümumdünya Mədəni və Təbii İrsin Qorunması haqqında Konvensiya.
13. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2012). Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası.
14. Məmmədova, S.S. Qloballaşma və onun dünya dillərinə təsiri "Filologiya məsələləri" Bakı, 2018 (məqalə)

Açar sözlər: qloballaşma, toponimlərin qorunması, milli identifikasiya, dil və mədəniyyət, yer adları

Keywords: globalization, preservation of toponyms, national identity, language and culture, place names

Ключевые слова: глобализация, сохранение топонимов, национальная идентификация, язык и культура, названия мест

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ TOPONİMLƏRİN QORUNMASI VƏ MİLLİ İDENTİFİKASIYA MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Bu məqalədə qloballaşmanın toponimlərin qorunması və milli identifikasiya üzərindəki təsiri araşdırılır. Toponimlər yalnız coğrafi adlar deyil, həm də xalqın mədəni və tarixi irsinin vacib elementlərindən biridir. Qloballaşma şəraitində bir çox yer adları dəyişdirilir və ya yox olur ki, bu da dil və mədəni kimliyin itirilməsi ilə nəticələnə bilər. Məqalədə qloballaşmanın yaratdığı problemlər təhlil edilir və toponimlərin qorunması, eyni zamanda milli identifikasiyanın saxlanılması üçün strategiyalar irəli sürülür. Bu yanaşmalar dil irsinin qorunmasına və gələcək nəsillər üçün mədəni davamlılığın təmin olunmasına töhfə verir.

Preservation of Toponyms and National Identity in the Context of Globalization

Summary

This article examines the impact of globalization on the preservation of toponyms and national identity. Toponyms are not only geographical names but also significant elements of a nation's cultural and historical heritage. In the context of globalization, many place names undergo modifications or disappear, leading to the loss of linguistic and cultural identity. The article explores the challenges posed by globalization and suggests strategies for safeguarding toponyms while maintaining national identity. These approaches contribute to the preservation of linguistic heritage and strengthen cultural continuity for future generations.

Топонимы в условиях глобализации: проблемы сохранения и национальной идентификации

Резюме

В данной статье рассматривается влияние глобализации на сохранение топонимов и национальную идентификацию. Топонимы — это не только географические названия, но и важные элементы культурного и исторического наследия народа. В условиях глобализации многие названия местностей подвергаются изменениям или исчезают, что приводит к утрате языковой и культурной самобытности. В статье анализируются вызовы, связанные с глобализацией, и предлагаются стратегии по защите топонимов при сохранении национальной идентичности. Эти подходы способствуют сохранению языкового наследия и укреплению культурной преемственности для будущих поколений.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva